

INHOUD

DEEL I • 9

TERWOLDE 1900-1932

- 1 De roeping • 11
- 2 De spoorbrug • 31
- 3 Het maalteken • 46

DEEL II • 61

DOETINCHEM 1933-1935

- 1 Het internaat • 63
- 2 Het schandaal • 76
- 3 De Terrot • 92

DEEL III • 111

GRONINGEN 1935-1942

- 1 De wereldtitel • 113
- 2 Het Heilige • 133
- 3 De stonde • 156

DEEL IV • 175
WESTERNIELAND 1942-1946

- 1 De Weem • 177
- 2 De kerkklok • 200
- 3 De herbegravenis • 221

DEEL V • 247
WORKUM 1946-1951

- 1 De Elfstedentocht • 249
- 2 De resusfactor • 274
- 3 De inwijding • 301

De stem van vader • 331

Verantwoording • 333

DEEL I

TERWOLDE

1900 • 1932

**hij wil de overkant bereiken
gaat aan de zijkant van de IJssel staan
de twijfel in de beide ogen kijken
oeverloos lijkt zijn bestaan**

DE ROEPING

Eerlijk gezegd wist hij niet of hij gelukkig was.

Hij wist wel meer niet.

Maar gelukkig zijn was ook niet het streven.

Gelovig zijn daar ging het om,
als je gelovig was kwam alles goed.

Hij was gelovig, gelukkig.

Hij fietste langs de Gouwe op weg naar school. Hij was dertien jaar. De bovenmeester had hem vorig jaar nog wat te speels gevonden voor het grote werk en hem nog een jaar bij zich gehouden in de zevende klas. Met veel extra ontleden en hoofdrekenen. Bovendien had meester Struik hem een echt grote mensenboek te lezen gegeven: de *Camera Obscura* van Nicolaas Beets.

Voor hem reed een jongen die een halve minuut eerder komend vanuit Waddinxveen rechtsaf dezelfde weg op was gedraaid. Achter op diens nieuwe fiets een nieuwe schooltas. Vast ook op weg naar het gymnasium in Gouda, dacht hij.

Zijn eigen fiets had hij van de buurjongen. Er was een nieuw zadel op gezet. Een ander zadel, dat geen pijn deed.

De jongen van de nieuwe fiets kwam later die morgen bij

aardrijkskunde naast hem te zitten in de voorste bank van de eerste klas. De jongen heette Pier en na die eerste schooldag reden ze naast elkaar terug. Nu met de Gouwe aan de andere kant. Pier was jonger omdat die geen extra jaar voorbereidend middelbaar onderwijs had genoten. Als Pier op de Brugweg links afsloeg, reed hij nog vijf kilometer alleen door naar Boskoop, waar zijn vader evangelist was.

Een van de eerste dingen die hij in september 1928 in de eerste klas van het Stedelijk Gymnasium te horen kreeg was dat Erasmus er ook op school had gezeten. Halverwege de vijftiende eeuw, toen het gymnasium nog parochieschool heette, wat later de Latijnse School werd. Daar werd je als leerling geacht trots op te zijn. Erasmus was de zoon van een priester, wat niet kon. Een priester mocht niet trouwen en een man zonder vrouw kon geen kinderen krijgen. Tenminste, geen echte. Abraham was met Sarah getrouwd die onvruchtbaar leek. Abraham werd ongeduldig. God had de schaapherder beloofd dat deze de aartsvader van een, nee van hét uitverkoren volk zou worden en nu werd zijn vrouw maar niet zwanger. Sarah ging God helpen en liet haar dienstmaagd Hagar bij haar man slapen en deze schonk Abraham een zoon, een onecht kind, Ismael. Later baarde Sarah Izaak. Die was wel echt.

Het was geen christelijk gymnasium, maar het doel heiligde de middelen. Immers zonder gymnasium geen universiteit.

Voortaan fietsten Pier en hij samen naar school in Gouda. Als hij vlak bij de Brugweg was begon hij theatraal te schreeuwen: *Kaptein! Waar zit je! Kom! Dit bos is niet te vertrouwen.*

Dat was de eerste zin van de tweede strofe van het gedicht 'De Krijgsgevangenen' van A.C.W. Staring.

Pier antwoordde gezwollen uit de verte met de tweede regel: *'k Heb twee Gevangenen!*

Dan riep hij weer streng: *Breng ze meê.*

Hij zag Pier voor zich rechts afslaan de weg langs de Gouwe op en zette aan tot hij naast hem reed. Dan brulden ze gierend als uit één mond:

*Ik word door beide vastgehou'en
en kan niet van de steê.*

Daar waren ze mee begonnen toen meneer Tuinman bij Nederlands dat gedicht behandeld had. Staring was ook een oud-leerling van de school, moesten ze weten.

Zodra het plaatsnaambordje Gouda in zicht kwam, gingen ze op de trappers staan en wie het als eerste passeerde, mocht zich die dag Piet Moeskops, de wereldkampioen, de onverslaanbare zesdaagserenner noemen.

Af en toe bleef hij bij Pier huiswerk maken. Pier kwam nooit bij hem want dan moest zijn vriend dat stuk langs de Gouwe nog weer helemaal alleen terugfietsen en bovendien was zijn kameraad heiden. Piers vader was stationschef in Gouda en voetbalde op zondag bij ONA. Ontspanning Na Arbeid. Ontspanning was een begrip in opkomst. Zijn vader zei dat het woord in de Bijbel niet voorkwam.

‘Je kunt niet bij het begin beginnen, want dan komt er geen eind aan,’ zei zijn vader altijd. Die het weer van zijn vader had en die weer van zijn. Die van vader op zoon en die van het uitverkoren volk, meer geschiedenis was er niet.

Meneer Teixeira de Mattos, zijn aardrijkskundeleraar, begon de eerste les met de plaatsbepaling: ‘Schrijf maar op: Gouda ligt op latitude, Latijn voor breedtegraad, 52.0115205 en lengtegraad, longitude: 4.7104633.’

‘Alles begint ergens,’ dicteerde de leraar even later, en de klas noteerde: ‘De omgeving van de plek, het begrensde ge-

bied, bepaalt in grote mate de geschiedenis. Een bos biedt hout, de zee vis. De geschiedenis aarzelt waar ze beginnen moet en weet al helemaal niet hoe alles eindigen zal. De tijd zal het leren betekenen niet dat de tijd ons iets zou kunnen leren.’

‘Je kon wel merken dat meneer Teixeira de Mattos een rabbijn in de familie heeft,’ had Pier een keer op de terugweg gezegd. Toen hij vroeg wat Pier daarmee bedoelde, had die geantwoord: ‘Niets.’

Dat Columbus Amerika ontdekt zou hebben, gaf aan dat de machthebber niet alleen de geschiedenis schrijft, maar ook geografisch in de pap brokt. Amerika hoefde niet ontdekt te worden. Het lag er allang en had ook al een naam. Vele namen zelfs. Door die te laten verdwijnen, kon de kolonisator de geschiedenis wissen, maar de plek bleef. Dat hoefden ze niet op te schrijven, dat moesten ze maar onthouden. Meneer Teixeira de Mattos, die de bijnaam Laarmans had, kon in een paar zinnen grote verbanden in de geopolitieke ontwikkelingen leggen.

Een keer in de derde, in New York was op Wall Street de beurs net ingestort, had de leraar met de punt van de aanwijfsstok iets onder Parijs op de kaart van Frankrijk geslagen en vertwijfeld geroepen, terwijl intussen de bel was gegaan: ‘Versailles.’

Er waren een paar jongens geschrokken naar Laarmans toe gelopen die van de goede man het fijne wilden weten. Hij was, omdat hij vooraan zat, ertussen komen te staan. Het was hem allemaal ontgaan. Het nieuws zei hem niet veel. Nou ja, hij wist van de werkloosheid en de armoede, ze hadden het zelf ook niet breed thuis. Zijn vader was evangelist, vreesde het rooie gevaar. Er was geen dagelijkse krant in huis, alleen het wekelijkse kerkenblaadje en heel veel brochures over geloofskwesties en zendingsperspectieven. Het

ging thuis over Gods plan met de wereld en nergens anders over.

‘De Duitsers gaan Versailles wreken, jongens. De Joden gaan eraan!’ had Laarmans vol pathos geroepen.

‘Versailles wreken?’ had de zoon van de notaris gevraagd. ‘Wat heeft dat in vredesnaam met Wall Street te maken?’

‘In vredesnaam, dat zeg je goed. Onvrede, daar gaat het om. Wie zich meester kan maken van de ontevredenen heeft de macht. Zo help je de democratie om zeep! Het vernederende vredesverdrag van de Grote Oorlog en werkloosheid: tel maar op,’ zei Laarmans in zijn tas naar iets graaiend, wat de beste man vervolgens met trillende hand omhoogstak: *Mein Kampf* van Adolf Hitler. ‘Als dít werkelijkheid wordt gaan we er allemaal aan.’

Een week later kreeg meneer Teixeira de Mattos een berisping.

Het land dat Amerika was gaan heten mocht er dan al eeuwen gelegen hebben, dat gold niet voor het land waar zijn ouders geboren waren.

Zeeland. Vanaf het moment dat tot hem doordrong dat er iets wrong in dat woord was hij er gek op geweest. Het kon niet, was het nou zee of land? Maar het kon ook niet beter: het was zee én land.

Mens en natuur hadden er een wispelturig verbond gesloten. Soms nam de mens zee, dan weer nam de zee land. Zeetjelandjepik.

Zijn vader en moeder waren geboren op land door mensen aan de zee ontfutseld in 1354. Oosterniewelant op Duvelant om precies te zijn. Later werd de naam ingekrompen tot Oosterland.

In 1610 was het eiland Schouwen, dat ook uit een paar om-dijkte schorren bestond, door een dam met Duiveland verbonden.

Het had geen zin zijn familiegeschiedenis eerder te beginnen dan bij de Hervorming omdat die het meest bepalend was geweest voor zijn bestaan. Zonder Erasmus, Luther en Calvijn, en de boekdrukkunst natuurlijk, was zijn vader het klooster in gegaan en dus ongehuwd gebleven.

Het geslacht van zijn vader bestond uit veldarbeiders. Mannen die een leven verwerkten op het land en vrouwen die hun mannen zo veel mogelijk kinderen baarden. Vanaf het moment dat je van school kwam, ging je aan het werk bij de boer. Zijn vader was vijf toen er voortgezet onderwijs op het eiland kwam: een ambachtsschool in Zierikzee. Maar die was onbetaalbaar en je moest weten wat je wou worden. Timmerman of smid. En het was twee uur lopen. Ze waren met een stoomtram bezig. Er lagen al rails naar Zijpe. En in Bruinisse was de zoon van een visserman met een nieuwigheid, een fiets met trappers, gevallen, dus dat werd ook nooit wat. Zijn leven zou neerkomen op akkers bebouwen, kuddes hoeden en achter een bescheiden huisje een broodnodig moestuintje onderhouden. Want de boer betaalde een karig loon. Je bewoonde zijn huisje tegen een schappelijke huur en richtte het in met een schamel bezit: het bed waarin je sliep, de tafel waaraan je at, de stoel waarop je las.

De Bijbel, meer boeken had je niet.

Brochures wel. *Uit de levenservaringen van broeder M. Smallegange*, de Zeeuwse evangelist uit de vorige eeuw, bijvoorbeeld.

Zijn vader was er gek mee en kende hele stukken uit zijn hoofd.

‘Als een eenvoudige boerenarbeider, zonder geld, zonder geleerdheid, zonder genootschap dat mij uitzond, mocht ik voor zoowel grooten als kleinen van de reddende liefde Gods in Jezus getuigen. In 7 groote Hervormde kerken mocht ik optreden, in 7 scholen met den Bijbel en dan in zalen, huizen en

schuren, driemaal zelfs mocht ik in Den Haag het heerlijke Evangelie prediken op de straten...' droeg zijn vader op gedragen toon voor terwijl zijn moeder, met de hand voor de mond van verbazing, luisterde.

Uit het lijdzaam geklaag van de vader van zijn vader – die Andries heette en uit familiegewoonte zijn zoon Willem Govert had genoemd naar zijn grootvader, om dezelfde reden heette hij Andries naar zijn grootvader en wist hij nu al dat zijn oudste zoon Willem Govert zou gaan heten – kon zijn vader, Willem Govert dus, opmaken dat dat leven geen lolletje was. Oom Hubrecht had eens opgemerkt tijdens de zoveelste verjaardag van opa Smallegange, schoonvader van Willem Govert en de achterneef van broeder M., dat hun bittere bestaan alleen te dragen was omdat het eeuwige leven in Gods Heerlijkheid ze in het vooruitzicht was gesteld. Dat had tot een opgewonden discussie geleid. Wat dacht oom Hubrecht wel? Dat Jan en alleman maar uitmaakten wie er uitverkoren was? Oom Hubrecht kwam even een paar familieverjaardagen niet opdagen.

De gelovige veldarbeider smachtte naar de zondag. De dag des Heren, de rustdag. In het vierde gebod was zijn recht daarop vastgelegd: *dan zult gij geen werk doen, gij, noch uw zoon, noch uw dochter, noch uw dienstknecht, noch uw dienstmaagd, noch uw vee, noch uw vreemdeling, die in uw poorten is.*

Zij dienden die dag niet alleen te rusten, maar vooral ook de sabbatdag te heiligen. Zo kwamen ze elke week een stapje dichterbij het eeuwige leven. Ze konden nauwelijks wachten.

Als hij aan zijn vader Willem Govert, die in de omgang Willem heette, dacht, zag hij een jongen – twee maanden veer-